

Árpád-kori hospes közösségeink gazdasági jellegű szabadságai*

I. HOSPESEK, HOSPESKÖZÖSSÉGEK, VÁROSOK ÉS KIVÁLTSÁGAIK RENDSZERE

Míg Nyugat-Európában már a 12. században léteztek a középkori értelemben vett városok, Magyarországon ez a településforma később jelent meg.^[1] Azok a kiemelkedő jelentőségű települések, amelyek hazánkban a 13. század előtt központi vagy különleges szerepet töltek be a területi munkamegosztásban, legfeljebb funkcionális értelemben tekinthetők városnak. Elfogadva ugyanis Kubinyi András véleményét, jogi értelemben vett városokról csak további feltételek fennállása esetén beszélhetünk,^[2] amelyek közül a legfontosabb a település lakóinak egységes – jellemzően privilégiumban rögzített – és őket más népelemtől megkülönböztető jogállása, szabadságaik.

E jogi feltételek, hospesjogok közül a Hóman Bálint által meghatározott sarkalatos szabadságok emelendők ki: a szabad bíróválasztás, az autonómia (miszerint a település és a király között más hatóság nem áll) és a teljes vagy részleges vámmentesség.^[3] Mindezek hozzájárultak a jogi értelemben vett város, a meghatározott szabadságokon alapuló státusszal rendelkező lakosságot egybefoglaló településtípus kialakulásához.

A hómani megközelítés hiányossága álláspontom szerint az, hogy nem fogja át a hospesek valamennyi jellemző szabadságát, azok közül csupán három – vitathatatlanul fontos – jogosultságot nevesít. Ezt a hiányosságot a Fügedi Erik által felvázolt rendszer részben orvosolja. Szerinte ugyanis a hospesek privilégiumai tartalmi szempontból jogi, egyházi és gazdasági szabadságokra bonthatók.^[4] Ez a felosztás helyesebb annyiban, hogy a fogalmilag nehezen körülhatárolható autonómia elemeit a jogi, egyházi és gazdasági szabadságok között szétosztja.

*„A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

[1] Hóman, 1938, 450.

[2] Kubinyi, 2006, 153.

[3] Hóman, 1938, 459.

[4] Fügedi, 1961, 28–78.

Szintén helyeselhető, hogy Fügedi a vámmmentesség helyett a gazdasági szabadságok tágabb fogalmát használja, kiterjesztve azt mindenekelőtt a szabad vásártartásra.

Hóman és Fügedi rendszerét figyelembe véve, és megtartva a hármast, a következő rendszer felállítását látom indokoltnak. Jogi szempontból az Árpád-kori hospesközösségek és tagjaik státuszát leginkább a szabad bíróválasztás és az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb jogosultságok határozzák meg. Ezekről beszélhetünk a bíraskodási szabadság keretében.^[5] Ez a hospesközösségek jogállásának közös minimuma. A második csoportba tartoznak a gazdasági jellegű szabadságok, amelyeknek köszönhetően a hospesközösségek funkcionális értelemben városokká fejlődhettek. A gazdasági szabadságoknak is van egy szűkebb köre, egyfajta minimuma, amely szinte minden hospesközösségnél megtalálható, azonban a gazdasági kiváltságok tényleges tartalma, terjedelme már településről településre változó, éppen ezért ez a jogosultságcsokor alkalmas leginkább a hospesközösségek súlyozására. A harmadik kört az egyéb szabadságok és a kötelezettségek alkotják, amelyek tehát, álláspontom szerint, nem képezik a hospesek jogállásának jogi, illetve gazdasági lényegét. Az első két csoportba sorolt jogok mellett azonban ezek is alkalmasak arra, hogy a király további kedvezményeket biztosítson a hospeseknek, és differenciáljon az egyes települések lakóinak kiváltságai, jogállásuk között. Ez utolsó csoportba sorolom például a vagyoni jellegű – mai fogalmaink szerint polgári jogi – szabadságokat^[6] és más, olyan jogosultságokat és kötelezettségeket, amelyek bírhatnak ugyan gazdasági relevanciával, e jellegük mégis másodlagos.

A fenti, különös státuszukat biztosító jogokat és az ezeket megtestesítő kiváltságleveleket – ahogy Kubinyi írja, és ahogy az oklevelek szövegéből is kiolvasható – valójában nem a település, hanem annak lakói, a hospesek kapták,^[7] akik többnyire német, vallon és szláv vendégek, illetve magyarok voltak. Az Árpád-kor évszázadai során ugyanis Magyarország területére különböző népcsoportok vándoroltak be a letelepedés szándékával. Az előbb felsoroltak mellett ilyenek voltak a besenyők, a székelyek, a kunok, a jászok, a böszörmények és a szászok is.^[8] E népelemek egy része rövidesen beolvadt a magyarságba, míg mások kisebb-nagyobb mértékben keveredtek azzal, és bizonyos fokú önállóságot megőrizve kiváltságokat nyertek.

E hospesek betelepülésének fontos szerepe volt a városodás folyamatában, ugyanis a korábban nemzeti életmódot folytató, letelepedett magyarságban hiányzott a városodást serkentő népelem, a majdani polgárság, és hiányoztak a városias településen élés hagyományai.^[9] E hagyományokat a hospesek hozták magukkal hazánkba. Letelepedésüket – különösen a tatárjárást követő időkben – az uralkodók is támogatták.

[5] László, 2012, 42.

[6] László, 2012, 99–106.

[7] Kubinyi, 2006, 154.

[8] Degré, 2009, 53–57.

[9] Hóman, 1938, 451.

A hospesek eleinte beilleszkedtek a várszerkezetbe, ahol jogállásukat tekintve az ispán uralma alatt, a várjobbágyok és a várnépek között helyezkedtek el, és itt magyar elemekkel keveredtek, így a hospesközösségek népét nem kizárólag külföldi elemek alkották, hanem részben a felemelkedő egykori várnépek. Településeik – a kiváltságok elnyerésével – olyan közösségeket alkottak, amelyeknek tagjait már nem az azonos származás, hanem az azonos jogállás tartotta össze. A „hospes” szó jelentése tehát a 13. század folyamán átalakult, és a származás helyett immár a státuszt jelölte.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a kiváltságolt hospesközösségek a tényleges városok kialakulása előtti (egyik) utolsó állomást jelentették a városodás folyamatában.^[10] A hospesek egyre bővülő szabadságainak, fokozatos gazdasági erősödésnek és jogi egységesülésnek köszönhetően egyfajta *nasciturus* város képét mutatták, a városok jellemzőit hordozták magukon kisebb-nagyobb mértékben, gyökereik pedig a várszerkezethez vezettek vissza.

1. A privilégiumok

A hospesek privilégiumairól kettős értelemben beszélhetünk. A privilégium jelölheti egyfelől azt a formát, oklevelet, amelyben a király rögzíti a hospesek szabadságait. Ilyen értelemben a privilégium jogforrás, a király akarata, tehát maga a törvény.^[11] Másfelől, a privilégium kifejezés alatt érthetjük az adott oklevélben biztosított egyes jogosultságokat, kedvezményeket is.

A hospes-privilégiumok vizsgálata^[12] alapján azt az álláspontot látom igazolhatónak, miszerint az Árpád-korban, a rendi országgyűlés kialakulása előtt dekrétum és privilégium között még nincs és nem is tehető lényegi különbség.^[13] A hospesek szabadságlevelei tartalmukban olyan kiterjedt szabályrendszert alkottak, amely kifeszíti a – privilégiumok jellegadó tényezőjének tekinthető – *ius singulare* kereteit.

[10] Mezey, 2003, 162.; Szűcs, 2002, 77.

[11] Béli, 2000a, 40–43.

[12] Jelen dolgozat az Árpád-korból fennmaradt mintegy három tucat latin nyelvű hospesprivilégium saját fordításon alapuló vizsgálatára épül, ezek: Bábaszák, Bars, Boroskrakkó, Beregszász, Besztercebánya, Désakna, Désvár, Dobronya, Gölnicbánya, Győr, Iharosberény, Jasztrebarszka, Késmárk, Korpona, Körmend, Magyarigen, Nagyszombat, Nagyszőlős, Németlipcse, Nyitra, Pest (Buda), Pozsony, Sátoraljaújhely, Sopron, Szamobor, Szatmárnémeti, Vasvár, Verőce, Zágráb, Zalakomár és Zólyom.

[13] Béli, 2000a, 40.

A privilégiumok adományozásának alapvetően szokásjogi szabályait és jellegét az Árpád-korra is érvényes módon foglalja össze Werbőczy István Tripartituma.^[14] Ennek főbb megállapításai szerint a kiváltságot a másnak adott későbbi kiváltság nem, csupán az azonos címettnek szóló újabb privilégium, illetve – kifejezett rendelkezéssel – a később születő általános törvény ronthatja le; kiváltságot továbbá csak alapos okkal (például hűtlenség miatt) lehet visszavonni.^[15]

2. A privilégiumok arenga-része és a *ius regium*

A privilégiumok kibocsátása a 13. század végéig alapvetően a király joga, a kiváltságok és tisztségek adományozása a *ius regium* fontos eleme volt.^[16] A szóösszetétel ritkán fordul elő az Árpád-kori királyi oklevelekben, a korabeli *ius regium* jelenségét részletesen tárgyaló művében Párniczky Mihály is megjegyzi, hogy a kifejezést az oklevelekben következetesen csak IV. Béla korától kezdték használni. Maga a királyi jog azonban egyidős a királyság intézményével, és tartalmilag nem más, mint „a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összessége, amelyek a király számára valamely politikai, vagy gazdasági előnyt biztosítanak”.^[17] Egyszerűbben fogalmazva: a *ius regium* mindaz, amitől tartalmi értelemben király a király.

A királyi jogra a kiváltságlevelek legtöbbször az úgynevezett arenga-szövegben, az oklevél érdemi részét valamilyen általános filozófiai, teológiai, jogi tartalmú gondolattal bevezető részében utalnak.^[18] A nyitraiak 1248. évi levelében például ez olvasható: „a királyi fenség éles szemmel tartozik vizsgálni alattvalóinak érdekeit, és azokra az érdeemesek megjutalmazásával felelni, hogy azok példáján mások erősebben buzduljanak hűséges szolgálatra”.^[19] Közvetlenebbül utal a királyi hatalomra a dobronyaiak és bábaszékiek 1254. évi kiváltsága: „a királyi fenséghez illő az alattvalókhöz kérésükre segítőkön leereszkedni, hogy így növelje híveinek számát, és a királyi hatalmat a legszélesebben kiterjessze, mert a királyoknak sajátja, hogy a népek sokaságában tündökölnék”.^[20]

[14] A *Tripartitum* mint szokásjogi gyűjtemény a magyar jognak nem csupán a megalkotása idején, a 16. század elején hatályban volt szokásjogi eredetű szabályait írja le, hanem – a szokásjog természetéből adódóan – számos jogintézmény esetében a korábbi évszázadok jogát is feleleveníti, ekként a Szent István korától a 16. század elejéig terjedő időszak jogának alakulása is több esetben megfigyelhető a műben. Maga Werbőczy is gyakran megjelöli a szövegben, hogy valamely jogi norma mely korábbi korszakból – mely király rendelkezéseiből – maradt fenn. Ebben az értelemben a *Háromskönyvet* az Árpád-kori magyar jog egyik fontos megismerési forrásának tekintem. Bővebben lásd: László, 2015, 171–172.

[15] Werbőczy, 1990, 293–302.

[16] Granasztói, 1980, 80.

[17] Párniczky, 1940, 7.

[18] Szentpétery, 1930, 19–20.

[19] Endlicher, 1849, 498.

[20] Endlicher, 1849, 482.

Van azonban a *ius regium* és a hospes-privilégiumok összefüggésrendszerének egy másik, (az előzőekben bemutatott általánoshoz képest) különös szintje is. A király ugyanis a hospeseknek adott oklevelekben egyrészt azok jogait és kiváltságait konstituálja, valamint a királlyal és esetleg a király által a *ius regium* gyakorlása során kiváltságolt más személyekkel szembeni kötelezettségeiket is megállapítja. E kötelezettségek a király oldalán nyilvánvalóan olyan jogokként, követeléseként, igényként jelennek meg (katonaállítás, bizonyos adók, jövedékek, elszállásolás stb.), amelyek maguk is a *ius regium* körébe tartoznak.^[21] Az egyes hospes-jogosultságok pedig rendszerint valamely (korábban fennállt) kötelezettség keretein belül értelmezhetők, a király tehát saját jogáról, igényéről részben lemond a hospesekkel szemben. Ennek alapja a patrimonális államberendezkedés, amelyben – Eckhart Ferenc szavaival – a királynak alattvalóival, országával szembeni közjogi állását úgy fogják fel, mint a földesúrnak földbirtokához való viszonyát.^[22] Az előbbi megállapításhoz is kapcsolódóan, ugyancsak a *ius regium* és a hospes-privilégiumok kapcsolatrendszerének különös szintjén helyezhetők el azok a királyi juttatások (jellemzően birtokadományok), amelyek szűkebb értelemben nem a hospesek jogaiként vagy kötelezettségeiként értelmezhetők, ezekhez az adományokhoz azonban a király további jogokat (birtoklás, használat, javak szedése) és kötelezettségeket fűzhet (például a település erődítése a kitermelt nyersanyagból).

3. A gazdasági jellegű szabadságok és a *fiscalia regum*

A hospesprivilégium rendszerezéséről írtak szerint tehát a hospesek gazdasági kiváltságainak jelentőségét – így önálló vizsgálatuk indokoltságát – abban látom, hogy hospesek és közösségeik bizonyos fokú jogi egységét megteremtő bíraskodási szabadság mellett ez a kiváltsággör képezte e települések fejlődésének gazdasági alapját, ennek garanciáját; e kiváltsággör elemeinek tényleges tartalma, ezek különbözősége határozhatta meg a hospesközösségek egymáshoz viszonyított súlyát, jelentőségét.

A mai fogalmaink szerint közjogiasnak tekinthető gazdasági kiváltságoktól megkülönböztethetjük a magánjogi jellegű vagyoni szabadságokat, például az örökléssel kapcsolatos szabályokat, amelyek az általam irányadónak tekintett hármas csoportosításban az egyéb jogosultságok körébe tartoznak, akárcsak egyes privilégiumok, amelyek elsődlegesen nem gazdasági jellegük mellett nyilvánvaló gazdasági relevanciával is bírnak. A teljesebb szemléltetés érdekében néhány mondatban ezekre is érdemes lesz kitérni.

A hospesek gazdasági jellegű szabadságai és kötelezettségei a *ius regium* többé-kevésbé jól körülhatárolható jogosítványcsoportjához, a *fiscalia regum*

[21] Degré, 2009, 74., Párniczky, 1940, 6–7.

[22] Eckhart, 1929, 426–432., idézi: Bónis, 2003, 90–91.

köréhez kapcsolhatók. A *fiscalia regum* a király különleges jogosítványai közül az úgynevezett vagyonérdekű jogosultságokat öleli fel, ilyenek például az adókkal, vámokkal, jövedelkekkel kapcsolatos előjogok, a hűtlenségben marasztaltak vagyonának elkobzása, vagy a király öröklése az urafogyott hagyatékban. Degré Alajos, hangsúlyozva, hogy a király magánvagyonra és az államvagyongra az Árpád-korban még nem különül el, a pénzverésből származó, a bányajogi, a nemesérc-monopóliumból eredő, valamint a vám- és vásárjövedelmeket sorolja e körbe.^[23]

A *fiscalia regum* jelenségéhez további két kiegészítést érdemes fűzni. Egyfelől, a királyi (állami) vagyon kezelését az Árpád-korban a királyi kincstár (*fiscus*) látta el, amely intézményt Béli Gábor ekként határozta meg: a kincstár „jogi személy volt, amely a király és a szent korona vagyoni érdekeinek védelmét látta el, a *ius regium* alapján eljárva”.^[24] Bónis György pedig – szintén előrebocsátva, hogy a személyes királyság korában a közpénztár és közteher fogalmak még ismeretlenek voltak – megjegyzi, hogy „a közjövendelmek a király kincstárába, a *fiscus*ba folynak be”, illetve hogy „a regálék Európa-szerte a király személyéhez és méltóságához kapcsolódnak”.^[25]

a) A vámmentesség

A vámmentesség szabályozása igen változatos. Vélhetően a legteljesebb vámmentességet élvezhették a fehérvári hospesek, akiknek szabadságlevele nem áll rendelkezésünkre – írott formában talán nem is létezett –, de nyilvánvalóan közismert és jelentős kiváltság volt a maga korában, amelyre más hospesközösségek szabadságlevelei is gyakran hivatkoztak. Teljes, országos vámmentességet kaptak 1234-ben a verőcei,^[26] 1238-ban a nagyszombati,^[27] 1242-ben a zágrábi^[28], 1243-ban a zólyomi^[29], 1254-ben a dobronyai és bábaszéki, 1264-ben a szatmárnémeti,^[30] 1271-ben a győri,^[31] majd 1291-ben a pozsonyi^[32] hospesek. Csaknem teljes vámmentességet kaptak a pesti (budai) hospesek is 1244-ben, a budai egyház sóharmincadának kivételével.^[33]

[23] Degré, 2009, 74.

[24] Béli, 2000b, 54.

[25] Bónis, 2003, 82.

[26] Endlicher, 1849, 443.

[27] Endlicher, 1849, 444.

[28] Endlicher, 1849, 451.

[29] Fejér, 1824–1844, IV/1. 332.

[30] Endlicher, 1849, 505.

[31] Endlicher, 1849, 526.

[32] Endlicher, 1849, 623.

[33] Endlicher, 1849, 466.

A részleges vámmentesség egyik típusa a területi kiváltság volt. Ilyen szabadságnak örvendtek Vas(vár) és Zala megye területén 1244. évi kiváltságlevelük szerint a körmendiek^[34] és 1279. évi levelük alapján a vasváriak is, akik harmincadvámot sem fizettek szekereik után, „csak azok után mégis, amelyek idegen területről jöttek a mi országunkba”.^[35] Szintén több megyére kiterjedő vámmentességet kaptak 1261-ben a sátoraljaújhelyi hospesek: „abban a hét megyében, tudniillik [...] ^[36] Zemplénben, Újvárban, Sárosban, Ungban, Borsodban, Szabolcsban semmi vámot ne fizessenek”.^[37]

A nyitrai vendégek 1248-as kiváltságlevelében a vámmentesség a helyi vásárhoz kapcsolódik oly módon, hogy az oda áruval érkezőket és az onnan áruval távozókat nem terhelhetik vámokkal. Hasonló rendelkezést tartalmaz a soproniak 1277-es privilégiuma is, azzal azonban, hogy az ispán a külföldről érkező kereskedőtől a szokásos vámot követelheti.^[38]

Végül, a besztercebányai vendégek 1255-ben a selmecebányaiak szabadságait nyerték el,^[39] mivel azonban a selmecebányaiak oklevele nem került elő, nem tudjuk, pontosan milyen vámmentességet élveztek e két hospesközösség lakói.

b) A vásártartás

A hospesközösségek számára az egyik legfontosabb kiváltság a vásártartás volt, a vásár ugyanis nem kizárólag a kereskedelemi ügyletek bonyolítására szolgált, hanem a pénzváltás, továbbá – a megjelenő sokaság okán – nagy nyilvánosságra igényt tartó aktusok lefolytatására is alkalmas volt.^[40]

A hospesközösségek vásárainak tipikus formája a heti vásár volt, amelyet a sátoraljaújhelyiek hétfőn, a nyitraiak és a soproniak kedden, a zalakomáriak^[41] csütörtökön, a szatmárnémetiek pénteken, a beregszásziak^[42] és a győriek szombatonként tarthattak. 1266. évi kiváltságlevelük alapján hétfőn és csütörtökön ünnepélyes vásárt, egyéb napokon mindennapos vásárt tarthattak a zágrábiak.^[43] A késmárkiak 1269. évi levelében azonban csak ennyi áll: „szabad piacot engedélyeztünk nekik a szokásos módon”.^[44]

[34] *Hazai okmánytár*, 1876–1891. VI. 42.

[35] Endlicher, 1849, 551.

[36] A felsorolás első eleme a levél szakadása miatt nem olvasható, feltehetőleg azonban Bereg megye szerepelt itt, Újvár pedig Abaúj(vár) megyét jelöli.

[37] Wenzel, 1860–1874. VIII. nr. 4.

[38] Endlicher, 1849, 545.

[39] Endlicher, 1849, 489.

[40] Béli, 2008, 26.

[41] Endlicher, 1849, 503.

[42] Endlicher, 1849, 471.

[43] Endlicher, 1849, 507.

[44] Endlicher, 1849, 517.

A beregszászi hospesek 1247. évi privilégiuma a vásáron fizetendő vámot is meghatározza: „sem a vevők, sem az eladók ne tartozzanak semmivel többet fizetni, mint egy dénárt szekerenként”.^[45] A győri hospesek 1271-es privilégiuma rögzíti a vásártartás kapcsán, hogy ott „a győri ispán és az ő emberei egyáltalán semmi joghatóságot ne gyakorolhassanak”, ugyanakkor fenntartja a győri ispán korábbi jogát, miszerint: „annak a vásárnak a vámját, amelyet szombaton tartanak Győr városában, teljes egészében a győri ispán kapja, ahogy ezidáig is kapta köztudomásúlag”.^[46] 1290-ben pedig a gölnicbányai vendégek olyan szabadságot nyertek IV. Lászlótól, mely alapján, meghatározhatták a környező falvaknak azt a körét, melyek nem tarthattak vásárt, hanem lakosaik a gölnicbányai vásáron voltak kötelesek felkínálni áruikat.^[47] A vasváriak kiváltságlevele kimondja, hogy „idegen kereskedők az ő vásárukra érkező szabott posztót eladni ne merészeljenek, hanem egész jószágot adjanak el”.^[48]

Több privilégiumban találunk a királyi pénz váltására vonatkozó rendelkezéseket, jellemzően azt, hogy a királyi pénzváltók (*monetarios*) mellé a hospesközösség adjon egy embert, esetleg maga a *villicus*, a közösség bírója, előljárója kísérelje a király embereit. A vasváriak levele szerint: „amikor pénzverőink e vendégeink vásárára megérkeznek a pénzcserét lebonyolítani, az előljáró bizalomra méltó emberét vegyék maguk mellé társul, akinek tanúbizonysága alatt tartozzanak a csere során e városban az általunk e pénzverőknek adott rendtartás szerint eljáráni”.^[49]

c) Árumegállító jog és útvonalkényszer

Az árumegállító jog és az útvonalkényszer értelemszerűen jellemzően együtt fordulnak elő a privilégiumokban. Időben először a pesti (budai) vendégek kiváltságait megújító levelében jelenik meg az útvonalkényszer: „a díjért fel- és lejáró hajók és szekerek náluk jöjjenek le”. Közvetlenül e rendelkezés után található a vásártartási jog rögzítése, ami arra utal, hogy az árukat itt fel is kellett kínálni eladásra.^[50] A győriek 1271. évi privilégiuma pedig a település földrajzi fekvésére tekintette kimondta, hogy „minden kereskedő, úgy az Ausztriából Magyarországra leérkezők, mint a Magyarországból Ausztriába áthaladók, áruikat a győri várban letenni tartozzanak és eladásra felkínáljanak”.^[51]

Nem minősül kimondottan útvonalkényszernek, de ide kívánczik a gölnicbányaiak oklevelének már hivatkozott rendelkezése, miszerint a környező falvak lakosai a gölnicbányai vásárra kötelesek menni áruikkal. Végül, III. András-

[45] Endlicher, 1849, 471.

[46] Endlicher, 1849, 526.

[47] Endlicher, 1849, 613.

[48] Endlicher, 1849, 551.

[49] Endlicher, 1849, 551.

[50] Endlicher, 1849, 466.

[51] Endlicher, 1849, 526.

nak a pozsonyi vendégek részére adott levelében ez áll: „megengedtük, hogy minden posztóval, ökörrrel vagy hallal kereskedő, aki bármely országból vagy területről e városba jön, leszálljon a városban, és áruit szabadon és biztonságban eladni lepakolja”.^[52] Bár a vendégekre nézve itt a „*concessimus*” (megengedtük) igealak szerepel, érdemes megemlíteni, hogy a kereskedők kapcsán valójában kötelezettségről van szó, mivel a hospesek a leszállást és lepakolást ki is kényszeríthetik.

d) Adók és adószerű szolgáltatások

A hospesközösségek privilégiumai gyakran rögzítik egyes adótípusok megfizetésének rendjét, esetenként kedvezményeket biztosítanak a vendégeknek. E kedvezmények terén igen jó tájékoztatást nyújt a győriek 1240-es^[53] és 1271-es kiváltságlevele, ezért ezeket érdemes részletesebben bemutatni.

A győriek 1240. évi oklevele az érdemi rendelkezések előtt pontosítja személyi hatályát, közelebbről megjelölve a „győri népeket”, így a Sagh, Nyul, Cyrian és Ech falusi szőlőműveseket. Megismerhetjük továbbá ezek egyik kötelezettségét: „manzióként egy megművelt szőlőskert után a bor egyik feléből két részt nekünk (ez a tulajdonképpeni csöböradó), a harmadikat pedig a győri ispánnak; a másik félrész nekik megmaradván saját művelésre, szoktak szolgáltatni”. A csöböradó fizetése alól mentesültek egyébként a boroskrakkóiak és a magyarigeniek,^[54] a pestiek (budaiak), valamint a pozsonyiak is. Az oklevél érdemi része e kötelezettséget akként módosítja, hogy „bármely manzióból húsz köböl bort adjanak a győri ispánnak, és Szent-Mihály ünnepén egy pondust (nehezéket) hasonlóképpen minden manzióból a pohárnokok ispánjának, semmi más nem tartozván neki szolgáltatni, és egyáltalán nekünk se tartozzanak semmivel”. (A csöböradó fizetése alól mentesültek egyébként a boroskrakkóiak és a magyarigeniek,^[55] a pestiek (budaiak), valamint a pozsonyiak is.)

A következő rendelkezések a várszervezet belüli kötelezettségekre utalnak, igazolva a hospesközösségek és a várszervezet kapcsolatáról korábban írtakat: „sem szállással, sem szabadok dénárjával, sem ökrökkel, sem füstpénzzel, sem illetékkal a száznagynak ne tartozzanak, ne is legyen száznagyuk, ahogyan az más várnépeknél lenni szokott [...] adomány vagy élvezet címén az ispán tőlük semmi más ne követeljen”.

A kedvezmények tényleges érvényesülése érdekében rendeli azt is IV. Béla, hogy „a mi vagy embereink ügyintézése címén sem tartozzanak adni semmit; hanem csak a levelüket [...] kelljen nekünk bemutatniuk”. Gazdasági jellegű még

[52] Endlicher, 1849, 623.

[53] Endlicher, 1849, 448.

[54] Endlicher, 1849, 447.

[55] Endlicher, 1849, 447.

az oklevél érdemi részének végén található parancs, miszerint: „a tizedszedőket és a pénzverőket jó hírű, birtokkal rendelkező várjobbágy segítse, és a tizedszedéskor minden manzióból két dénárt kapjon, amely az ispánnak fizetendő”. Súlyos büntetés terhe mellett korlátozza azonban tovább az ispán jogait a király: „a tizedszedés során pedig semmit ne kapjon az ispán, és bizonyos árként se adjanak neki semmit, tudván, hogy ha az ispán az említett követelményekben engedékenynek vagy hanyagnak bizonyul, tiszttségétől megfosztasson, és a király haragjával szembesüljön”.

A győriek 1271. évi privilégiumában az uralkodó a hospesekhez csatolja a győri püspök és káptalan népeit, mindezek jogállását alapvetően egységesíti. Egyetlen kivételt határoz csak meg a király: „fenntartva azt, hogy a földbért vagy adót, amellyel a győri püspöknek vagy káptalannak tartoznak, előljárójuk pünkösöd nyolcadán (Szentháromság vasárnapján) egészében fizettesse meg ugyanezen vendégekkel, amint szokás”. Ugyanis – ahogy Granasztói György is hangsúlyozza – az oklevél ellenére sem a püspök, sem a káptalan nem kívánta teljesen kiengedni kezei közül saját népeit,^[56] így a kifelé egységes jogállás ellenére befelé fennmaradtak bizonyos különbségek a győri hospesek között.

A privilégium visszautal az 1240. évi oklevélre, amikor a király kijelenti, hogy „ugyanezeket felmentettük és kivettük a fél *ferto* fizetése alól, amelyet földbér címén a győri ispánnak kellett fizetniük évenként, manzióként, korábbi szabadságlevelünk tartalmának értelmében”. Valójában azonban az 1240. évi levél nem tartalmazta a *terragium*, sem az ennek szinonimájaként is használt *census* kifejezést. Kiindulva a Hóman Bálint által kifejtett átváltási szabályokból,^[57] tudjuk, hogy a *ferto* egy negyed (ezüst) márkát jelöl, vagyis a fél *ferto* egy nyolcad márkának, illetőleg hat nehezéknek (*pondus*) felel meg. Az 1240. évi oklevél említi ugyan nehezéket, de azt a pohárnokok ispánjának kellett fizetni, és mértéke egy *pondus* volt. Véltetően tehát a szóban forgó fél *ferto* az ispánnak borban juttatott szolgáltatást jelöli, melyet a korábbi oklevél húsz köbölben határozott meg. Ezt egyfelől igazolhatja, hogy a szőlők után borban fizetett bér is tulajdonképpen földbér; másfelől nem cáfolja a köbölben történt mérték-meghatározás. Hóman ugyanis arra figyelmeztet, hogy „árpádkori űrmértékeink nagyságának megállapítása a forrásadatok hiányossága és csekély száma miatt meg sem kísérelhető”.^[58] Nem zárható tehát ki, hogy a húsz köböl bor azonos (egyenlő) legyen a fél *ferto*-val. Ezt támasztja alá az is, hogy az 1240. évi privilégium nem tartalmaz más olyan, az ispánnak járó szolgáltatást, amely azonosítható lenne a fél *ferto* földbérrel.

A földbérfizetés terén a verőceiek kiváltságlevele különös kedvezményt biztosított: „minden városi telek után négy *pondus* tartozzanak fizetni nekünk akkor is, ha több manzió van egy udvarban”. Még tovább megy a besztercebányaiak oklevele 1255-ben: „földbér címén adót vagy egyéb szolgáltatást senkinek ne

[56] Granasztói, 1980, 92.

[57] Hóman, 1916, 109.

[58] Hóman, 1916, 484.

tartozzanak fizetni”.^[59] Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy az ispánnak vagy más földesúrnak nem tartoztak földbérrel, de a király sem követelt tőlük semmit e jogcímen – ellentétben például a zalakomáriakkal, akik manziónként tizenkét dénárral tartoztak a királynak, vagy a késmárkiakkal, akik „más szász vendégekhez hasonlóan” húsz márkát voltak kötelesek fizetni évenként, két részt ezüst-pénzben, a harmadik részt pedig dénárookban, felét Szent György ünnepén, a másik felét Szent Mihály ünnepén.^[60]

A tizedfizetési kötelezettségről a nagyszombatiak levele úgy rendelkezik, hogy „a tizedet pedig terményben fizessék a teutonok szokása szerint”.^[61] Hasonlóan a tized terményben való fizetését rendelte IV. Béla a beregszásziaknak, az iharosberényieknek és a késmárkiaknak, végül III. András a pozsonyiaknak. A jasztrebarszakai vendégek okleveléből az is kiderül, hogy a tizeddel a közösség papja rendelkezik.^[62] IV. László a soproniaknak lehetővé tette, hogy a bor utáni tizedet dénárookban váltsák meg, ahogy az a must mennyiségéből kiszámítható, a termés utáni tized bizonyos hányadát pedig visszaadta nekik a vár karbantartására.

A verőceiek 1234. évi levele a földbérre vonatkozó említett rendelkezésen túl további adókról is szól: „sem lovakat, sem a porosznak is mondott szekereket, sem követet küldeni, sem akármilyen élelmiszert adni, hacsak nem egy napon (elszállásolás), sem a zsolozsmának is mondott, bánnak járó szolgáltatásokat adni ne tartozzanak”.^[63] Ez utóbbi rendelkezés lényegében azt jelenti, hogy a verőceiek semmivel sem tartoztak a bánnak. IV. Béla egyedi szolgáltatásokat rótt ki a jasztrebarszakai hospesekre: „nekünk évente adományként száz pensát, és vásárvámként harmincat tartozzanak szolgáltatni”.^[64] Az iharosberényiek pedig különös kötelezettség alól szabadultak: „a király szekereibe ökröket adni ne tartozzanak”.^[65]

Arra is volt példa, hogy egy hospesközösség ideiglenes kedvezményeket kapott minden szolgáltatás alól, mint a zágrábi vendégek 1242. évi levelük alapján öt évre, vagy a petriniaiak 1225-ben hét évre.^[66] A zágrábiak levele ugyanakkor részletesen felsorolja, hogy az öt év elteltével milyen kötelezettségek terhelik e hospeseket: „a király úrnak, amikor hozzájuk megy, étkezésre tizenkét ökröt, ezer kenyeret és négy átalag bort tartozzanak adni, egész Szlavónia hercegének pedig, ha a király leszármazottja, a mondottak felével tartozzanak, az aktuális bánnak pedig, sem a vicebánnak, semmi mást ne tartozzanak szolgáltatni, csakis a bánságba történő bevezetésekor egy ökröt, száz kenyeret, és egy átalag bort, egyszer, amíg ő marad a bán”.^[67]

[59] Endlicher, 1849, 489.

[60] Endlicher, 1849, 517.

[61] Endlicher, 1849, 444.

[62] Endlicher, 1849, 496.

[63] Endlicher, 1849, 443.

[64] Endlicher, 1849, 496.

[65] Endlicher, 1849, 506.

[66] Wenzel, 1860–1874, XI. nr. 121.

[67] Endlicher, 1849, 451.

e) Az elszállásolás

Az Árpád-korban az utazó udvartartás súlyos terhet rótt az ország lakosaira. A király (de hasonlóan a nádor, az ispán vagy más úr) ugyanis nem egyedül szállt meg alattvalóinál, vele tartott kísérete is, akiknek szállást és ételmet kellett biztosítani, továbbá lovaiknak ellátmányt. Éppen ezért jelentős szabadságnak tekinthetők azok a rendelkezések, melyekben a király megtiltja, hogy a nádor vagy az ispánok erőszakkal megszálljanak a hospeseknél.

Míg 1240. évi kiváltságlevelük csak az ispán elszállása alól mentesítette a győrieket, addig az 1271. évi új szabályozás szerint: „semelyik bárónk ne szándékozzon, és ne merjen náluk megszállni”. A boroskrakkói és magyarigeni vendégek privilégiuma szerint: „bármely azidőben kinevezett vajda semmi esetre se merjen náluk megszállni”. A nagyszombati vendégek privilégiumában már általánosabb tilalmat fogalmaz meg a király: „semelyik ispán pedig, vagy más, bárhol tisztséget viselő személy, akarata ellenére városukban ne vendégeskedjen, aki pedig ennek ellentmondva vendégeskedik, minden árut méltányos áron tartozzon megszerezni”. A méltányos és illő ellenszolgáltatás kötelezettsége olvasható ki a jasztrebarszakai okleveléből is. Hasonló rendelkezést tartalmaz a pestiek oklevele is: „főembereink közül senki ne szálljon meg náluk erőszakkal [...] ne szállhasson náluk erőszakkal a nádor helyettese”. A dobronyai és bábaszéki hospesek privilégiumában már általános tilalom áll: „senki náluk megszállni ne merjen, hacsak nem azok, akiket ezen vendégeink önként befogadnak”, amelyet a besztercebányaiak és a vasváriak oklevele is átvett. Végül a legnagyobb kedvezményt a pozsonyiak kapták 1291-ben, kiváltságlevelük konkrétan kimondja, hogy még a király sem szállhat meg náluk erőszakkal.

f) Birtokadományok, a birtok hasznainak szedése

A gazdasági jellegű szabadságok körében érdemes megvizsgálni a hospesközösségek javára történt birtokadományozást is. Ez a királyi bőkezűség megnyilvánulásának leggyakoribb eszköze volt, de az alattvalók lekötelezését is szolgálta. Ennek általánosabb formája az alattvalói hűség megkövetelése, egyes hospesközösségek szabadságleveleiben azonban találhatunk kifejezetten az adományhoz kapcsolt kötelezettségeket is. Nyilvánvaló ezért, hogy nem csupán valamiféle gesztust, hanem elvárást, a királynak járó szolgáltatások alapját kell látnunk a birtokadományokban. A birtokadományokkal együtt érdemes vizsgálni – a gyakran ezzel együttjáró – különféle nyersanyagok kitermeléséhez kapcsolódó szabadságokat, amelyek körében igen változatos szabályozás mutatkozik.

A barsiak 1240-ben kaptak az oklevelükben konkrétan meg nem jelölt birtokokat, „hogy fejlődhessenek”,^[68] és a késmárkiak levele is mindössze annyit rögzít, hogy birtokaikat továbbra is békében bírhatják, miként korábban. A besztercebányaiak privilégiuma szintén sommásan számol be arról, hogy birtokokat kaptak a királytól, aki azt is megengedte nekik, hogy „egész Zólyom megye területén, a határaikon belül kutathassanak aranyat, ezüstöt és minden más fémeket, mind a földeken, mind a ligetekben, erdőkben és réteken, és a fent mondott határokon belül szabadságuk legyen minden tevékenységet folytatni, kivéve mégis a vadászatot és a halászatot”.^[69] A boroskrakkói és magyarigeni hospeseket IV. Béla levele azzal erősíti meg az elődei által adott birtokokban, hogy a saját szőlőkben termelt bor után semmilyen adót nem tartoznak fizetni, a dobronyai és bábaszéki hospeseket pedig azzal, hogy birtokaikon szabadon vághatnak fát és hasíthatnak követet. A szabad favágás és kőhasítás jogát kapták meg a zólyomiak és a korponaiak^[70] is. Nemesfémércek szabad kitermelésével találkozunk még a németlipcseiek 1270. évi oklevelében.^[71]

Pontosan körülhatárolt területeket, erdőket és szőlőket kaptak a petrinaiak 1225-ben, majd 1240-ben IV. Béla nekik adta a „Gurgus”, „Waratuk”, „Haaco”, „Potok” és „Kenesebola” nevű birtokokat is.^[72] A pestiek ugyancsak kaptak földet is oklevelük mellé: „mind a Kuer földet, amit újonnan adományoztunk nekik, mind másokat, amelyeket korábban bírtak, közösen osszák fel, hogy azok ne maradjanak műveletlenek és puszták, minden tekintetben szabadságot bírván arra, mennyit lehessen művelés alá venni”.^[73] Különös határmegállapítás olvasható a beregszászi hospesek privilégiumában: „a mondott föld hasznait pedig, mind a hegyekből, mind a völgyekből és vizekből valamint máshonnan, ameddig egy nap alatt disznókkal és birkákkal a Beregh erdőtől el lehet jutni, élvezzék, ahogyan akarják, és ugyanezen erdőben fát vág hassanak”.^[74] 1262-ben pedig a nagyszőlősiak úgy kapták meg erdőikben a szabad vadászat jogát, hogy István ifjabb király felsorolta a vadászható állatokat is: „engedélyeztük azt is, hogy a hozzájuk tartozó erdőikben zergére, farkasra, rókára vadásszanak”.^[75]

A körmendiek levelében IV. Béla pontosan körülírja, mely területeket használhatják a hospesek kaszálóként,^[76] a vasváriak pedig a „Graba” nevű erdőben hasznos szükségleteikhez fát gyűjthettek, szénát és fűvet kaszálhattak, és a víz hasznait szabadon élvezték. 1242-ben a zágrábiak megkapták a „Grech” nevű hegyet, hogy falakkal erősítsék meg azt, majd 1266-ban további földeket kaptak a

[68] Wenzel, 1860–1874, VII. nr. 65.

[69] Endlicher, 1849, 489.

[70] Fejér, 1824–1844, IV/1. 329.

[71] Szentpétery, 1943, II/1. 57–64.

[72] Wenzel, 1860–1874, XI. nr. 220.

[73] Endlicher, 1849, 466.

[74] Endlicher, 1849, 471.

[75] Wenzel, 1860–1874, VIII. nr. 23.

[76] László, 2013b, 418–419.

hegy körül az ott lakó vendégek ellátására. A soproniak okleveléből pedig az derül ki, hogy a településen található bizonyos torony megjavításáért és megőrzéséért kapták meg a fertői vám felét.

Külön kiemelést érdemel a győriek 1271. évi kiváltságlevele, amely adományok egész sorát rögzíti: „hogy megjavítandó épületeikhez vesszejük és cölöpeik legyenek, és hogy a földműveléshez és udvaraik számára több földjük legyen [...] bizonyos szigetet népeivel együtt, amely a Dunán a győri várral szemben fekszik nyugat felől, erdőivel, legelőivel és halászhelyeivel [...] a győri vár Malomsoknak nevezett földjét [...] bizonyos, a Zerphel kolostorhoz tartozó, Terendoiulnak nevezett és a Rába mentén fekvő üres földet minden hasznával [...] bizonyos öt ponderust fizető győri várnépeket és bizonyos szolgagyőri várnépeket, vendégeket, királyi tárnoki manziókat, a Szent-János ispotály kereszteseinek népeit, csakúgy, mint a Szent-Adalbert utca népét és más különböző jogállású közrendűeket, akik ezen vendégeink közé letelepedtek”.^[77]

A gölnicbányaiak a favágás, a kőhasítás és a halászat jogát is megkapták, míg a pozsonyiak a Csalló folyó mentén kaptak földeket, a folyón pedig kikötőt telepíthettek halászhajókkal. V. Istvánnak a győriek 1271. évi levelében található „minden majdani vita kizárásával a Dunán kikötővel bírhasanak, és azt szabadon bírják” rendelkezéséből pedig két következtetést vonhatunk le. Egyrészt, az oklevél kiadását megelőzően vélhetően vitás volt a dunai kikötőhasználat kérdése. Másrészt, a szabad kikötőhasználat nyilvánvalóan feltételezi saját hajóik létezését, így a szabad folyami kereskedelmet, esetleg a halászatot. A víz hasznainak szedését egyébként az Árpád-korban királyaink még igyekeztek regáléként kezelni, így ezt a kiváltságot jelentősebb hospesközösségeink is csak a legkritikább esetekben nyerték el. A különböző nyersanyagokból széleskörű haszonvételi jogot nyert besztercebányaiak oklevelében például IV. Béla kifejezetten megtiltja a halászatot.

Végül, a soproniak levelében a következő – nem birtokra vonatkozó – adomány olvasható: „régóta felfigyeltünk ugyanezen soproni várunkban a falak elhasználódottságára és sérüléseire, amely sérülések karbantartására ugyanezen polgároknak átengedtük és odaadtuk a termés utáni tizednek minket illető huszadrészét”.^[78]

g) Az öröklés szabályainak gazdasági vonatkozása

Jóllehet, a hospesek örökléssel kapcsolatos (mai fogalmaink szerint magánjogi jellegű) kiváltságait nem a közjogias gazdasági szabadságaik közé, hanem a harmadik kiváltsághoz, az egyéb jogok és kötelezettségek közé sorolom, azok egyes szabályai vitathatalan gazdasági jelentőséggel is bírtak a közösség számára. Ez leginkább a királyoknak abban a törekvésében nyilvánult meg, hogy igyekeztek

[77] Endlicher, 1849, 526.

[78] Endlicher, 1849, 545.

a hospesek vagyónát a közösségben tartani, elzárva attól a kívülállókat – minde-
nekelőtt az ispánt vagy más földesurat.

A győriek 1240. évi levele az ország szokásaira hivatkozva rögzíti, hogy a
leszármazók és fivérek híján elhunyt személy vagyónának kétharmada a győri
ispánt illeti, míg harmadik harmada az özvegynek jut. A beregszásziak privi-
légiuma azonban már kizárja az ispán beavatkozását a törvényes örökös híján
elhunyt hospes vagyónába azzal, hogy „ha pedig valamely személy örökösöknek
vigasztalanul híján van, azaz fiúknak és lányoknak is, akkor ugyanennek dolgai
és birtokai közül az ispán semmit el ne vegyen, hanem teljesen szabadon adhassa
vagy hagyhassa, akinek akarja”.^[79] Hasonló szabály olvasható az iharosberényiek
kiváltságai között is. Még tovább megy a körmendiek szabadságlevele, eszerint:
„akik törvényes örökösök nélkül távoznának el közülük, legyen hatalmuk összes
javaikat akár az ugyanitt épült templomnak, akár rokonaiknak hagyni tetszésük
szerint”.^[80] Érdeemes azonban megjegyezni, hogy ehelyütt nem a mai értelemben
vett végrendelezési szabadságról van szó, hiszen a törvényes öröklés megelőzte
az örökhagyói végintézkedést, ez utóbbi csak a törvényes örökösök hiányában
jöhetett szóba. Másrészt, a templom és a rokonok, mint lehetséges kedvezménye-
zettek megjelölése is korlátozza az örökhagyó szabadságát.

A zágrábiak 1242-es és 1266-os kiváltságlevele is úgy rendelkezett, hogy „ha
közülük valaki végrendelet nélkül halna meg, és sem felesége, sem fiai, sem roko-
nai nincsenek, vagyónának két része bizalomra méltó férfiakból álló, ideiglenesen
megbízott polgárok tanácsából a szegények és városuk egyháza között osztassék
szét”,^[81] a harmadik harmad – kifejezett törvényi rendelkezés alapján – magát a
közösséget illette.

h) A katonaállítási kötelezettség^[82] és az erődítés

Az Árpád-kori hospesközösségek egyik legfontosabb kötelezettsége a katonaállí-
tás volt, amelynek gazdasági vonatkozása is igen jelentős. Fontos egyrészt, hogy
a hospesek személyesen nem kötelesek hadba vonulni, másrészt, hogy az általuk
küldött fegyveres is csak a király személyes hadba vonulása esetén, és akkor is csak
az ő (és soha nem valamely báró) zászlaja és parancsnoksága alatt tartozik vonulni.

Több olyan kiváltságlevelet találunk, amely a katonaállítás kérdéséről nem
rendelkezik, kifejezett mentességről azonban csak három hospesközösség eseté-
ben olvashatunk. Ezek közül is kiemelendő a győriek 1271-es kiváltságlevele,
amely éppen e kötelezettség gazdasági oldalát emeli ki: „mivel ezen győri vendé-
geink szegénysége nyilvánvaló számunkra, a fehérvári polgárok szabadságához

[79] Endlicher, 1849, 471.

[80] Endlicher, 1849, 506.

[81] Endlicher, 1849, 451., 507.

[82] A hospesek közösségeinek katonaállítási kötelezettségéről bővebben lásd: László, 2013a, 68-72.

képest azt az egyetlen kivételt tesszük, hogy sem velünk, sem semelyik bárónkkal hadba vonulni ne tartozzanak”.^[83] A győriekéhez hasonló teljes és határozatlan idejű mentességet csak a zágrábiak kaptak 1266-ban. A korponaiak 1244. évi és a zágrábiak korábbi, 1242. évi levele ezt a mentességet csak határozott időre, öt évre biztosította. A győriek levelének idézett mondatából pedig az is kiderül, hogy ilyen mértékű kedvezményben még a (véltetően) legteljesebb hospeszabadságot élvező fehérváriak sem részesültek.

A hospesközösségek katonaiállítási kötelezettségének lényege (különösen a tatárjárást követően) az uralkodó által megvalósítani kívánt egyfajta közteherviselés volt, a társadalom mind szélesebb rétegeinek bevonása a fegyveresek kiállításába. A had törzsét azonban továbbra sem a hospesek által küldött néhány tucat katona alkotta, hanem a szabad kis- és középbirtokos réteg, a király szolgái.^[84] A hospesközösségek által kiállítandó katonák fegyverzete sem egységes, egyes települések páncélosokat, mások íjászokat küldtek a király zászlaja alá. Ennek oka, hogy bár ekkor már alapvetően a páncélos haderőt kívánta növelni az uralkodó, a továbbra is fennálló tatár veszély miatt a keleti nép haderejével a közelharcot megelőzően szembeállni képes könnyűlovas íjászokra is szükség volt. A másik fontos tényező, hogy a páncélosok kiállítása igen drága volt, ezért nagy terhet jelentett a hospesközösségeknek; ezt a király rendszerint egyéb kedvezményekkel és adományokkal ellensúlyozta.^[85]

Okleveleik tanúsága szerint például a szatmárnémetiek előljárójukkal négy íjászt, a boroskrakkóiak és magyarigeniek négy felszerelt páncélost, a zágrábiak – a fentebb írtakra figyelemmel 1247 és 1266 között – tíz felszerelt katonát, a körmenziek tizenöt manzióknént, a barsiak és a nagyszombatiak száz manzióknént egy felszerelt páncélost, a pestiek (budaiak) tíz kellően felfegyverzett katonát, a nyitraiak tizenkét fegyverest, a nagyszőlősiak egy vitézt, a vasváriak két felszerelt katonát tartoztak küldeni a király seregébe.^[86]

Érdemes megjegyezni azt is, hogy a nyugati határszél védelmében a IV. Béla által több helyen várépítésre és felfegyverzett lovagok készenlétben tartására kötelezett johannita (ispotályos) rend segítette a vasvári, a soproni és a pozsonyi vendégeket.^[87]

A katonaiállítási kötelezettség mellett a tatárjárást követően IV. Béla egyre inkább szorgalmazta várak építését, pontosabban a települések erősítését.^[88] E védelmi intézkedések ugyancsak súlyos terhet róhattak a hospesközösségekre. Fontos azonban, hogy az Árpád-korban a hospesközösségek kiváltságolásának, és későbbi várossá válásuknak az erősítés nem volt általános feltétele.^[89]

[83] Endlicher, 1849, 526.

[84] Szűcs, 2002, 22–24.

[85] Szűcs, 2002, 17.

[86] László, 2013a, 68–72.

[87] Szűcs, 2002, 18–19.

[88] Szűcs, 2002, 27–32.

[89] Szűcs, 2002, 77–78.; Kubinyi, 2006, 153.

i) Egyéb gazdasági jellegű rendelkezések

A halászati jogtól elkülönülten vizsgálható, és elsősorban a folyami kereskedelem szempontjából jelentős a szabad révek engedélyezése, ami értelemszerűen a jelentősebb folyómenti hospesközösségeket érinthette. Elsőként a szatmárnémeti vendégek kaptak „egy minden vám behajtásától vagy zaklatástól mentes révet” a Szamos folyón 1230-ban.^[90] Bár a pestiek privilégiumában ez kifejezetten nem szerepel, vélhetően ők is rendelkeztek szabad révvel. Erre utal IV. Béla rendelkezése, miszerint a Dunán „díjért fel- és lejáró hajók [...] náluk jöjjenek le”.^[91] A győri hospesek szintén útvonalkényszer mellett rendelkeztek révvel a Dunán, a nagyszőlősieknek pedig István ifjabb király engedett szabad révet a Tiszán.

Az autonómiával összefüggésben is találunk gazdasági jellegű szabályokat egyes privilégiumokban. A dobronyai és bábaszéki vendégek levelében például IV. Béla így rendelkezik: „a zólyomi vár felé munka és szolgálat alól, mint többi vendégeink is, szabadok, teljesen kivontak és mentesek legyenek, semmilyen alaptalan behajtásra és tehertételre senki ne kötelezze őket”.^[92] Évekkel később, 1271-ben V. István a földbér fizetése alóli mentesítéssel szintén konkrét fennhatóság alól vonja ki a győri hospeseket: „ugyanezeket felmentettük és kivettük a fél fertonum fizetése alól, amelyet földbér címén a győri ispánnak kellett fizetniük évenként, manzióként, korábbi szabadságlevelünk tartalmának értelmében”.^[93]

Az oklevelek *narratio* és *arenga* részeiben a király gyakran indokolja az adott hospesközösség privilégiumának kibocsátását a hospesek gazdasági helyzetével. A vasváriak oklevele szerint például „vasvári vendégeink körében a gyakori megszállás és a teutonok és mások folytonos dúlásai miatt gyakori és elterjedt a szegénység”.^[94] A pozsonyiak kiváltságlevele pedig arra utal, hogy e hospesek a tatárjárás, és a későbbi háborúk során „szétszórattak és otthonuk felégetése és más vagyonaik elpusztítása során nagy károkat szenvedtek el”.^[95]

Nyilvánvaló gazdasági következménye is volt a zágrábiak 1242-es oklevelében megfogalmazott követelménynek, miszerint „saját akaratukból fogadják el ezenfelül, hogy a mondott Grech hegyet saját költségükön falakkal erődítsék”.^[96] Ennek ellentételezéseként kapták meg – a korábban írtak szerint – e hegy körüli földeket. 1266. évi levelük bevezető része pedig visszaul a korábbi privilégiumukban előírt kötelezettségre: „amely várnak építésében [...] költségeket nem sajnálva, folyamatos erőfeszítéseket és tetemes kárt szenvedtek el hűen”.^[97]

[90] Endlicher, 1849, 426.

[91] Endlicher, 1849, 466.

[92] Endlicher, 1849, 482.

[93] Endlicher, 1849, 526.

[94] Endlicher, 1849, 551.

[95] Endlicher, 1849, 623.

[96] Endlicher, 1849, 451.

[97] Endlicher, 1849, 507.

A hospesközösség vagyonának egyben tartásáról írtakhoz kapcsolható a nagyszombatiak oklevelében található vagyonjogi rendelkezés, amely megtiltja, hogy a település határain belül fekvő ingatlanokat olyan személynek adják el, aki nem élvez hozzájuk hasonló szabadságot.

Legvégül a Mária királyné által a verőceieknek 1248-ban adott kiváltságról érdemes szólni néhány mondatot. E privilégiumból kiderül, hogy a verőceiek között (legalább részben) királynéi népek is éltek, akik a segesdiekhez hasonló jogállást élveztek, és a királyné részére hatszáz kenyeret, hat marhát és hatvan köböl bort tartoztak szolgáltatni évente.^[98] A segesdiek kiváltságlevele azonban vélhetően nem maradt fenn az utókor számára. A királyné egyébiránt nem volt a *ius regium* címzettje. Ahogy Mezey Barna fogalmaz, a királynéi javakkal ugyan szabadon rendelkezett, mégis, ő maga is a király alattvalója volt, csupán annak méltóságában osztozott, és e méltóságához közjogi funkció nem kapcsolódott.^[99]

II. ÖSSZEZÉS

Az Árpád-kori hospesközösségek – illetőleg azok lakóinak – jogállásában tehát a változatos gazdasági jellegű szabadságok igen fontos szerepet tölthettek be. E kiváltságok, kedvezmények segíthették e települések fejlődését, kiemelkedését az ország településrendszeréből, és vizsgálatuk alapján felmérhetjük a hospesközösségek egymáshoz viszonyított gazdasági lehetőségeit, teherbíróképességét, lényegében egymáshoz viszonyított jelentőségüket.

A gazdasági jellegű szabadságok vizsgálata alapján úgy tűnik, a kiváltságokat adó királyok igyekeztek megtalálni az egyensúlyt az engedmények, adományok, illetőleg az elvárások, kötelezések között. Erre utal például, hogy a számos kedvezménnyel illetett, kedvező fekvésű és nagyobb teherbíró képességű közösségek – mint Pest vagy Zágráb – nagyobb számú és/vagy jobban felszerelt katonákat tartoztak küldeni a királynak, míg – példának okáért a tatárjárás vagy háborúk következtében – gazdaságilag nehezebb helyzetbe jutott települések további kiváltságokat (katonaállítás alóli mentesség, birtokadományok) kaptak. A kiváltságok és kötelezettségek bizonyos fokú egyensúlyát célzó királyi szándék pedig nem egyszer a kiváltságlevelek arenga-részből is kiolvasható.

Tekintettel arra, hogy a dolgozatban vizsgált korszak óta háborúkkal és más társadalmi nehézségekkel teli évszázadok teltek el, nehéz lenne közvetlen összefüggést kimutatni az Árpád-kori kiváltságolt hospesközösségek gazdasági szabadságai és e települések mai helyzete között. Mégis, figyelemre méltó, hogy a mintegy három tucat – valamilyen formában – máig fennmaradt Árpád-kori királyi kiváltságlevéllel rendelkező hospesközösség közül ma három is országának fővárosa,

[98] Wenzel, 1860–1874, II. nr. 128.

[99] Mezey, 2003, 102.

több pedig megyeszékhely vagy járási székhely. Ez utalhat egyfelől arra, hogy e települések szerencsés földrajzi helyen jöttek létre és lakóik, valamint a királyok jól ismerték fel a bennük rejlő lehetőségeket; másfelől arra is, hogy e települések a földrajzi, gazdasági és jogi adottságaikat, lehetőségeiket jól használták ki.

IRODALOM

- Béli Gábor (2000a): Árpád-kori törvényeink. *JURA* 1-2. 35-46.
- Béli Gábor (2000b): *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Béli Gábor (2008): Vásárjog a középkorban. In: Nagy Janka Teodóra, Szabó Géza (szerk.): *Vásárok világa III.* (Honismereti Egyesületi Kiskönyvtár 4.) Szekszárd, 9-30.
- Bónis György (2003): *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Degré Alajos (2009): *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* (szerk.: Béli Gábor). IDResearch Kft., Publikon Kiadó, Pécs.
- Eckhart Ferenc (1929): Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter. *Ungarische Jahrbücher* IX. 4. 426-432.
- Endlicher, Stephanus Ladislaus (ed.) (1849): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli.
- Fejér, Georgius (1824-1844): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI*. Budae.
- Fügedi Erik (1961): Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XIV*. Budapest, 17-107.
- Granasztói György (1980): *A középkori magyar város*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hóman Bálint (1916): *Magyar pénztörténet 1000-1325*. MTA, Budapest.
- Hóman Bálint (1938): *Magyar középkor*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Kubinyi András (2006): Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: Gyöngyössi Márton (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 153-174.
- László Balázs (2012a): Bíraskodási szabadság a 13. századi hospesközösségekben. In: Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 6. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 39-56.
- László Balázs (2012b): Private law elements in the privileges of the hospes communities in Hungary along the 13th century. In: Maciej Mikula, Wladyslaw Peksa, Kamil Stolarski (ed.): *Possessio ac iura in re. Z dziejów prawa rzeczowego*. Kraków, 99-106.
- László Balázs (2013a): Katonaállítási kötelezettség az Árpád-kori hospesközösségekben. *Diskurzus* 2. szám, 65-75.
- László Balázs (2013b): Vas megyei hospes-privilegiumok az Árpád-korban. *Vasi Szemle* 4. szám, 412-424.
- László Balázs (2015): A Hármaskönyv és az Árpád-kori ius regium egyéb forrásai. In: *XIII. Országos Grastyán Konferencia előadásai.* (Szerk. Czeferner Dóra, Mikó Alexandra.) PTE Grastyán Endre Szakkollégiuma, Pécs, 165-172.
- Mezey Barna (szerk.) (2003): *Magyar alkotmánytörténet*. 5. átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.

- *Hazai okmánytár I-VIII.* (kiad. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső) Győr 1865–1873, Budapest 1876–1891.
- Párniczky Mihály (1940): *De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar ius regium az Árpádházi királyok korában.* Budapest.
- Szentpétery Imre (1930): *Magyar oklevéltan.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Szentpétery Imre (szerk.) (1943): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* MTA, Budapest.
- Szűcs Jenő (2002): *Az utolsó Árpádok.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Wenzel Gusztáv (szerk.) (1860–1874): *Árpádkori új okmánytár I-XII.* Pest-Budapest.
- Werbőczy István (1990): *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve.* Téka Könyvkiadó, Budapest.